

Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar

Optikai és Kvantumelektronikai Tanszék

SZAKDOLGOZAT

Szupernóvák színeképeinek összehasonlító elemzése

Készítette: Fejes Gergő, Fizika BSc szakos hallgató

Témavezető: Dr. Szalai Tamás, tudományos munkatárs

Szeged

2018

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés, célkitűzés	2
2. Elméleti áttekintés	2
2.1. Csillagfejlődés	2
2.1.1. Hertzsprung-Russell diagram	2
2.1.2. Csillagok keletkezése	3
2.1.3. Kis tömegű csillagok fejlődése	4
2.1.4. Nagy tömegű csillagok fejlődése	5
2.2. Szupernóvák	7
2.2.1. Osztályozás	7
2.2.2. Szupernóva-spektrumok	8
3. Módszerek	9
3.1. Supernova Identification (SNID)	9
3.1.1. Spektrumvonalakhoz tartozó elemek meghatározása	10
3.2. Spektrumvonalakhoz tartozó sebességek meghatározása	11
3.2.1. A program rövid leírása	12
3.3. Távolságmeghatározás	13
3.3.1. Égitestek fényessége	13
3.3.2. Táguló fotoszféra módszer	15
4. Eredmények	17
4.1. SN2004et	18
4.2. SN2012aw	23
4.3. SN2013K	25
5. Összefoglaló	29
Köszönetnyilvánítás	30
Hivatkozások	31

---

1. Bevezetés, célkitűzés

A szakdolgozatom során a nyári gyakorlaton, majd a projektmunkán is választott témát folytattam tovább, melyben szupernóvák spektrumainak elemzésén, illetve a robbanást követő időszakban a ledobódó anyag sebességének kiszámításán volt a fő hangsúly. A nyári gyakorlat során megállapítottam, hogy a vizsgált spektrum alapján az egyes robbanások milyen szupernóva-típusba sorolhatóak, ezt követően elemazonosítást végeztem a spektrumokban látszó vonalak alapján. A projektmunka keretein belül kiszámoltam az SN2004et szupernóvában a H_β és Fe II terjedési sebességeit a robbanást követő korai, ún. fotoszférikus fázisban. A szakdolgozat keretein belül a tesztelt módszert két újonnan felfedezett szupernóvára, az SN2012aw-re és SN2013K-ra alkalmaztam, és a táguló fotoszféra módszert alkalmazva megállapítottam az SN2004et és SN2013K távolságát.

2. Elméleti áttekintés

Az elméleti áttekintés javarészt a Szegedi Tudományegyetem Asztrofizika elektronikus tananyagából¹, valamint Szalai (2013), és Takáts (2013) irodalmak feldolgozásával készült.

2.1. Csillagfejlődés

2.1.1. Hertzsprung-Russell diagram

A csillagok fejlődését általában az ún. *Hertzsprung-Russell diagramon* (röviden *HRD*) szokás szemléltetni. A diagram úgy áll elő, hogy vízszintes tengelyen a csillagok effektív hőmérsékletét tüntetjük fel, a függőleges tengelyen pedig a luminozitásukat. Effektív hőmérséklet alatt annak az abszolút feketetestnek a hőmérsékletét értjük mely a csillaggal azonos energiát bocsájt ki egységnyi felületen, egységnyi idő alatt. Csillagok luminozitásán az egységnyi idő alatt kisugárzott összes energiát értjük. Alapvetően feltehetjük, hogy a csillagok feketetestként sugároznak, így csillagok luminozitására a következő összefüggést írhatjuk fel:

$$L = 4\pi R^2 \sigma T^4 \quad (1)$$

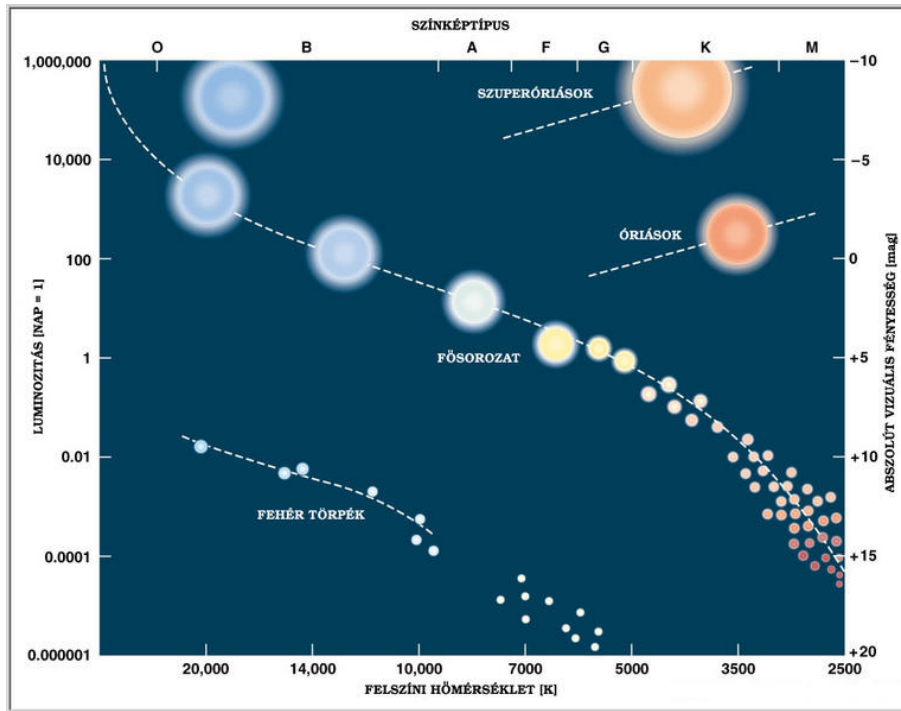
ahol R a csillag sugara, T az effektív hőmérséklete, $\sigma = 5,67 \times 10^{-8} \frac{W}{m^2 \times K^4}$, a Stefan-Boltzman állandó.

Miután a Hertzsprung-Russell diagram előáll, jól látható, hogy a csillagok nem véletlenszerűen helyezkednek el a kapott grafikonon, hanem jól elkülöníthető csoportokba rendeződnek.

---

¹<http://astro.u-szeged.hu/oktatas/asztrofizika/html/asztrofizika.html>

Egy ilyen HRD látható a 1. ábrán.

1. ábra. Egy HRD. Jól látszanak az elkülönülő csillagcsoportok. Forrás: astro.u-szeged.hu

2.1.2. Csillagok keletkezése

A csillagok ún. interstelláris molekulafelhőkben jönnek létre, gravitációs összehúzódás következtében. A gravitációs összehúzódás (*kollapszus*) akkor következhet be, ha a molekulafelhő egyensúlyi állapota felbomlik, valamilyen külső perturbáció hatására. Ez lehet egy közeli csillag anyagledobódása, vagy akár egy szupernóva-robbanás. Ennek hatására a molekulafelhő egésze vagy csak egy részének gravitációja legyőzi a nyomást, és elkezd összehúzódni. A kritikus tömeget, mely ehhez szükséges, *Jeans-tömegnek* nevezik, és a következőképpen definiálják:

$$M_J = \left(\frac{3}{4\pi} \frac{5\mathfrak{R}}{\gamma\mu} \right)^{\frac{1}{2}} T^{\frac{3}{2}} \rho^{-\frac{1}{2}} \quad (2)$$

ahol $\mathfrak{R}$ az egyetemes gázállandó ($8,314 \frac{1}{\text{molK}}$), γ a gravitációs állandó ($6,67 \times 10^{-11} \frac{\text{m}^3}{\text{kg s}^2}$), μ az átlagos molekulásúly, T a molekulafelhő hőmérséklete, ρ pedig a sűrűsége.

Ezeknek a molekulafelhőknek a tömege átlagosan eléri a $10^3 - 10^5 M_{\odot}$ -et, kiterjedésre 10-100 parszek közöttiek, hőmérsékletük pedig 10-50 K-es tartományba esik. A hozzánk legközelebb lévő ismert molekulafelhő az Orion-köd. A csillagok legfontosabb állapothatározója a tömegük, egész életüket és végkimenetelüket is meghatározza. A csillagok tömege és élettartama

között fordított arányosság van: minél nagyobb tömegű egy csillag, annál hamarabb fogja felélni a fúziós készleteit. Pl. egy Nap típusú csillag (sárga törpe) fúziós készletei kb. 10 milliárd évig elegendőek, de egy nála 20-szor nagyobb tömegű csillagnak csak pár millió évig elegendő a belsejében lévő üzemanyag.

2.1.3. Kis tömegű csillagok fejlődése

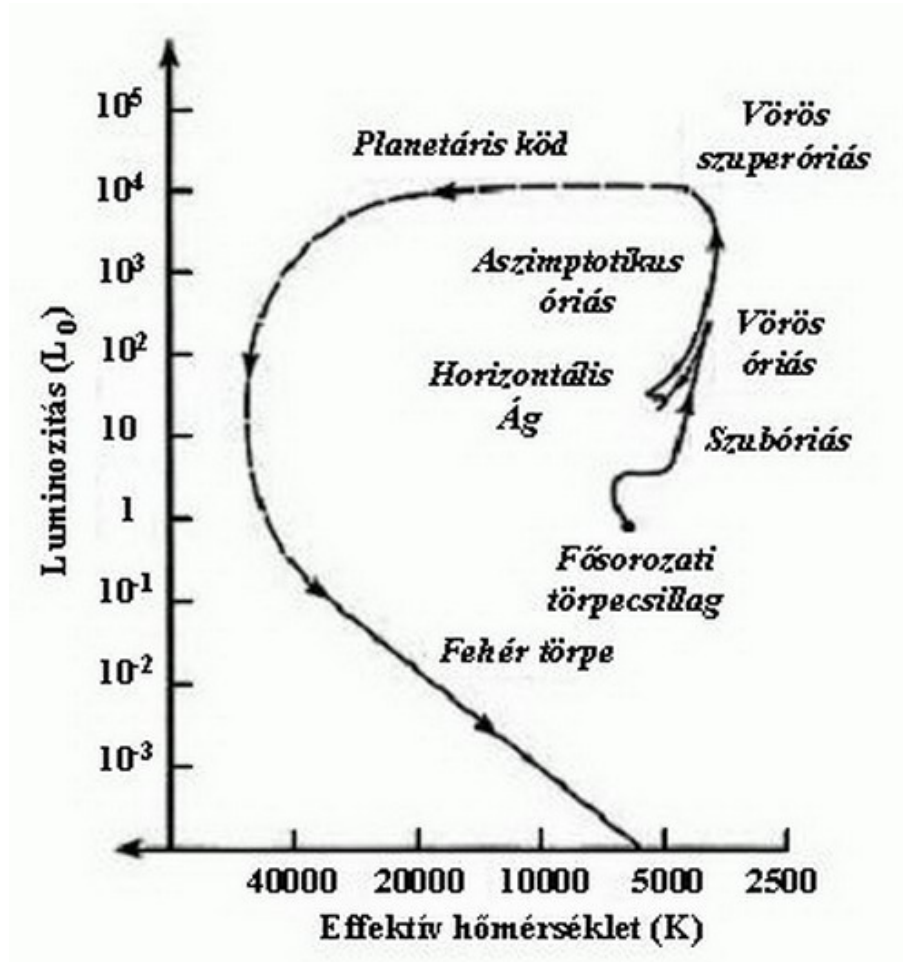
A csillagok életük legnagyobb részét az ún. *fősorozaton* töltik. Az elnevezés a Hertzsprung-Russell diagramon lévő átlós irányú, sok csillagot tartalmazó sáv nevéből jön. A fősorozaton lévő csillagok mind elérték az energetikailag stabil állapotot, és a belsejükben beindult a $H \rightarrow He$ fúzió. A csillagok mindaddig a fősorozaton tartózkodnak, ameddig a magjukban lévő összes hidrogén héliummá nem alakul.

Miután a $H \rightarrow He$ fúzióhoz már a mag belsejében nincs elég üzemanyag, a csillag az óriáságra kerül. Itt a magban már csak He található, melynek fúziójának beindításához már nem elég a fősorozaton elért hőmérséklet. Ezért a csillag belsejében leáll az energiatermelés, ennek hatására annak nyomása csökkenni kezd, ez pedig gravitációs összehúzódást eredményez. Ennek az összehúzódásnak következtében a külső burookban elegendő lesz a hőmérséklet a $H \rightarrow He$ fúziójához, ezt az állapotot nevezik a *szubóriás* állapotnak.

Miután a külső héjban beindul újra a $H \rightarrow He$ fúzió, a belső He mag hőmérséklete növekedni kezd, a mag pedig ennek hatására gyorsulva zsugorodik, ez a zsugorodás pedig tovább fűti a külső H-héjat. A külső héj energiatermelése gyorsulni kezd, amely felmelegíti a He magot, és az tágulni kezd, ennek a tágulásnak a hatására a csillag külső H-héja pedig kihűl. Ez a váltakozó folyamat mindaddig tart, ameddig a mag el nem éri egy olyan hőmérsékletet, amikor már beindulhat a He fúziója. Fontos kiemelni, hogy a kis tömegű ($3 M_{\odot}$ alatti) csillagok magjai a vörös óriás állapot vége előtt degenerált állapotba kerülnek (a nyomás nem függ a hőmérséklettől, csak a sűrűségtől), majd a hirtelen felszabaduló energia robbanásszerűen indítja be a He-fúziót. Ezt a jelenséget *He-flash*-nek nevezik (*hélium-villanás*).

Az emelkedő hőmérséklet hatására a mag degeneráltsága megszűnik, és a He-fúzió szabályozottá válik. Az energiatermelés kettős, a héjban hidrogénfúzió, a magban pedig héliumfúzió megy végbe. A Hertzsprung-Russell diagram ezen ágát *horizontális ág*nak nevezünk. A horizontális ág után a csillag az *aszimptotikus óriáságra* kerül, a magban növekvő hőmérséklet hatására a külső tartományok tágulnak, és lehűlnek. A magban a hélium széné, illetve oxigénné fuzionál, a külső héjakban továbbra is hidrogénfúzió megy végbe. A csillag ekkor fokozatosan kezdi ledobni az anyagát, ebből a ledobódott anyagból alakul ki a *planetáris köd*. A magbeli fúzió az oxigénnél megáll - az anyagledobódás pedig folytatódik, és végül egy inaktív mag marad hátra, a csillag elérte a *fehér törpe* állapotot. A fehér törpék esetében

az elfajult elektrongáz nyomása tart egyensúlyt a gravitációval. Ez a maradvány rendkívül magas hőmérsékletű, és az évmilliárd évek alatt lehűl. A fehér törpék kihülésének időtartama összemérhető az Univerzum korával, ezért teljesen kihűlt fehér törpét még nem észleltünk. Egy kis tömegű csillag fejlődésének útját a Hertzsprung-Russell diagramon láthatjuk a 2. ábrán.

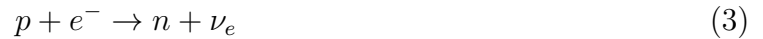

2. ábra. Egy kis tömegű csillag életútja a HRD-n. Forrás: astro.u-szeged.hu

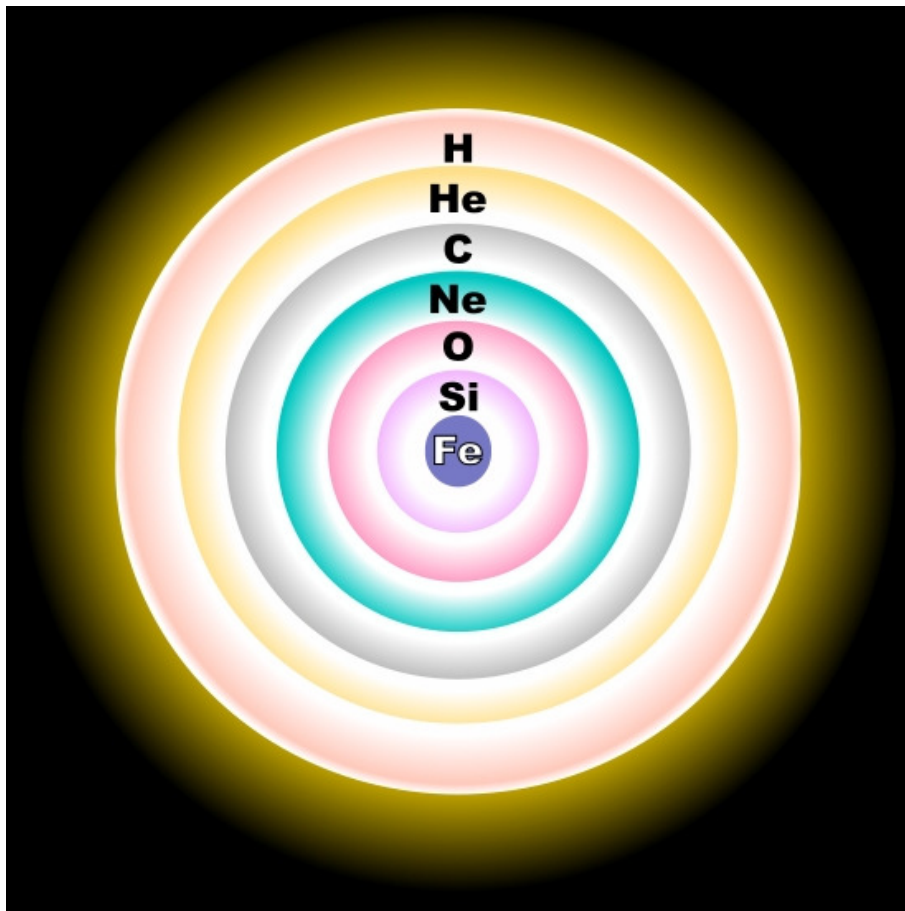
2.1.4. Nagy tömegű csillagok fejlődése

Nagy tömegű ($8 M_{\odot}$ feletti) csillagok fejlődése élesen különbözik a kis tömegűekétől. Míg kis tömegű csillagoknál a fúzió legfeljebb a szénig vagy az oxigénig tart, nagy tömegű csillagok belsejében a fúzió általában az 56-os tömegszámú vasig tart. Mivel az egyre nehezebb elemek fúziója - tömegegységre vetítve - egyre kevesebb energiát termel, az egyensúly fenntartásához az energiatermelés sebességének nőnie kell, ez pedig ahhoz vezet, hogy a maradék üzemanyagot egyre gyorsabban égeti a csillag, pl. a $\text{Si} \rightarrow \text{Fe}$ teljes fúziójának ideje kb. 2 nap.

Egy nagy tömegű csillag belső szerkezete egy hagymára emlékeztet, a vasmagtól távolodva egyre könnyebb elemek helyezkednek el az egyes héjakon. Egy ilyen szerkezetet mutat be a 3. ábra. A vasmag tömege a Chandrasekhar-féle kritikus határtömegig növekszik, ennek értéke $1,44 M_{\odot}$. Ekkor a vasmagban elindul az *inverz béta-bomlás*, mivel a magban uralkodó sűrűség és hőmérséklet kielégíti annak feltételeit:

Mivel az elfajult elektrongáz a bomlás miatt eltűnik, a nyomás csökkenni kezd, ezért a mag

3. ábra. Nagy tömegű csillag belső szerkezete a csillagfejlődés utolsó fázisában. Forrás: astro.u-szeged.hu

anyaga már nem tud ellent tartani a saját gravitációjának - a vasmag összeomlik. Ez a jelenség a *magkollapszus*, amelynek során a vasmagból egy kb. $R_n \approx 10 - 20$ km sugarú neutrongömb jön létre. A magkollapszus során kb. 10^{44} J energia szabadul fel. A hátramaradt égitest a *neutroncsillag*, amely a perdület és a mágneses fluxus megmaradása miatt gyorsan forgó, nagyon erős mágneses térrel rendelkező, rendkívül sűrű objektum ($\rho \approx 10^{17} \frac{kg}{m^3}$).

Ha a csillag kezdeti tömege kb. 8 és $20 M_{\odot}$ közé esik, akkor az elfajult neutrongáz ellent tud tartani a gravitációnak. Ha a kezdeti tömeg $20 M_{\odot}$ feletti, a neutrongáz nyomása nem elengedő az egyensúlyi állapot fenntartásához, az összehúzódás folytatódik, ennek következtében kialakul a *fekete lyuk*. Fekete lyukakat a Schwarzschild-sugárral szokták jellemezni (*eseményhorizont sugara*):

$$R_S = \frac{2\gamma M}{c^2} \quad (4)$$

ahol γ a gravitációs állandó ($6,67 \times 10^{-11} \frac{m^3}{kg s^2}$), c a fénysebesség, M pedig az objektum tömege.

A fenti összefüggés abból a képből származik, hogy a fekete lyuk eseményhorizontjánál a szökési sebesség egyenlő a fénysebességgel, ebből az okból kifolyólag fekete lyukakból semmilyen sugárzás nem távozik.

2.2. Szupernóvák

2.2.1. Osztályozás

A szupernóvák a *kataklizmikus változócsillagok* csoportjába tartoznak, jellemzőjük, hogy robbanás után a fényességük hirtelen megnő, amely vetekedhet szülőgalaxisuk fényességével is (-17 és -20 közötti magnitúdó), a robbanáskor ledobott anyagburkok nagy sebességgel terjednek a térben (nagyságrendileg akár néhány ezer km/s). A robbanást követően az anyagburok ún. *homológ tágulást* végez, mely azt jelenti, hogy a tágulási sebesség a középponttól mért távolsággal arányos:

$$v(r) = v_{max} \frac{r}{R_{max}} \quad (5)$$

ahol v_{max} az adott burok tágulási sebessége, R_{max} pedig a burok maximális mérete.

A szupernóvák alapvető csoportosítása a spektrumaik alapján történik. Amennyiben a szupernóva spektrumában nem található hidrogén, azt *I-es* típusú szupernóvának, ellenkező esetben *II-es* típusú szupernóváról beszélünk. Azonban, az évek alatt az *I-es* típusú szupernóváknak egy alcsoportját teljesen különválasztották a többitől, ezek az *Ia* típusú szupernóvák. Az első fajta csoportosítás bevezetésekor szilíciumvonalak jelenléte miatt került külön csoportba, azonban kiderült, hogy teljesen egyedi esetet alkotnak a szupernóvaikon belül, így a modernebb csoportosítás a robbanást kiváltó fizikai ok alapján történik, és ebben megkülönböztetjük az *Ia (termonukleáris)* szupernóvákat, a másik csoportba pedig a *kollapszár szupernóvákat* soroljuk.

Az *Ia (termonukleáris)* szupernóvák esetén a felrobbanó objektum egy kettős rendszerben lévő fehér törpe, azaz egy kis tömegű csillag inaktív maradványa. A robbanó komponens a *fehér törpe*, társa pedig még fúziót végző normál- vagy óriáscsillag. A társkomponens anya-

got ad át a fehér törpének, ezzel növelve tömegét, amely egy kritikus határtömeg átlépése után - a Chandrasekhar-féle határtömeg, kb. $1,44 M_{\odot}$ - az elfajult gáz nyomása már nem tud a gravitációnak ellent tartani, és felrobban. Mivel minden fehér törpe - elméletileg - nagyjából azonos kritikus tömegnél robban fel, ezért kozmológiai szempontból is rendkívül fontosak, úgynevezett *standard gyertyák*, vagyis nagyjából egyenlő fényességre tesznek szert robbanás után, ezen a tényen alapszik pl. a gyorsulva táguló Univerzum modellje is. Az utóbbi években egyre nagyobb számban sikerült szupernóvákat felfedezni, így kiderült, hogy a termionukleáris robbanások nem teljesen tekinthetők homogén csoportnak, tehát a standard gyertya kép is csak korlátozásokkal alkalmazható. Egy alternatív modell szerint olyan eset is lehetséges, hogy a robbanást kiváltó objektum két fehér törpe, melyeknek ütközése váltotta ki az *Ia* típusú robbanást, ezeket *kétszeresen elfajult (double degenerate)* rendszereknek hívják. Sajnos az előd (ún. progenitor) objektumot nehéz közvetlen módon azonosítani, ezért egyelőre mindkét elképzelés elméletinek tekinthető.

A kollapszár szupernóvák mind a 2.1.4 fejezetben ismertetett nagy tömegű csillagok vasmagjaiknak összeroskadásával robbannak fel. Miután a fúzió eljutott a vasig, és kialakul a 3. ábrán látható hagymaszerű szerkezet, a mag gravitációs összehúzódásba kezd, felhevül, kb. 5×10^9 K hőmérsékletre. Ekkor a gammafotonok a nagy magokat szétverik (*fordisszociáció*, vagy *photobomlás*), és a belső nyomás elkezd csökkenni, a csillag belseje összeomlik. A sűrűség növekedése közben az elektronok és a protonok neutronokká préselődnek össze, és a 2.1.4 ismertetett módon létrejön a neutroncsillag. A külső burkok elkezdenek bezuhanni a neutronmag felé, és elérve azt arról nagy sebességgel visszapattannak. Az érkező és a távolodó burkok ütközésekor lökéshullám alakul ki, kifelé egyre nagyobb sebességgel terjed. A lökéshullám felfűti és robbanásszerűen ledobja a többi réteget a csillagról. A II típusú szupernóváknak 3 alcsoportja létezik, ezek a II-P, II-L és II-n. II-P-knél a fénygörbe platós lecsengésű, II-L esetén lineáris, míg a II-n esetén keskeny emissziós vonalak jelennek meg a spektrumban. Az I-es típusú szupernóvákhöz tartozik még két alosztály, az Ib, melynek színképében He vonalak találhatóak, végül az Ic esetében pedig erős vas, oxigén, kalcium vonalak találhatóak a színképben.

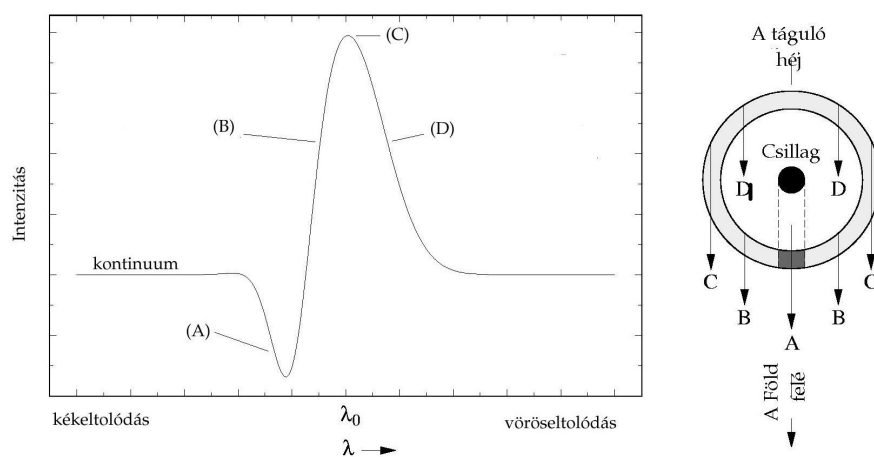
2.2.2. Szupernóva-spektrumok

A szupernóvák spektrumaira jellemző a vöröseltolódás, a nagy távolságukból, illetve az Univerzum tágulásából adódóan. A jelenség következtében a spektrumvonalak a hosszabb hullámhosszak felé tolódnak el. Ezt a jelenséget a Doppler-effektusnak nevezik:

$$\frac{\lambda - \lambda_0}{\lambda_0} = \frac{v}{c} \quad (6)$$

ahol λ az észlelt hullámhossz, λ_0 a laboratóriumi hullámhossz, v a radiális sebesség, $c = 5 \times 10^5 \frac{km}{s}$, a fénysebesség. A $\frac{v}{c}$ hányadost szokásosan z -vel jelöljük.

Szupernóvák spektrumai a P Cygni vonalprofilit követik, melynek jellemzője, hogy egy abszorpciós vonalat egy emissziós vonal követ, úgy, hogy az emissziós vonal maximuma a laboratóriumi hullámhossznál van, amit egy kék tartomány felé eltolódott abszorpciós vonal egészít ki. Az abszorpciós komponens minimumának Doppler-sebessége a fotoszféra tágulási sebességét fogja megadni. A P Cygni profilt részletesebben az 4. ábra mutatja. A

4. ábra. A P Cygni profil. Forrás: astro.u-szeged.hu

szupernóvák spektrumaiból számos fizikai adat határozható meg, elsősorban a szupernóva-maradvány hőmérséklete és kémiai összetétele, de következtetni lehet belőlük például a csillag körüli anyaggal való kölcsönhatásra is.

3. Módszerek

3.1. Supernova Identification (SNID)

A Supernova Identification² (röviden SNID) egy Stéphanie Blondin és John L. Tonry által fejlesztett program, mely a megfelelő algoritmusok segítségével szupernóvák spektrumainak vizsgálatával besorolja azokat a megfelelő osztályukba. A program egy ASCII fájlból beolvassa a spektrumot, ezután pedig megpróbálkozik megállapítani a típusát egy előre letöltött adatbázisból (*templates*), valamint vöröseltołodását (z). A SNID segítségével - gyakorlásképp - öt darab szupernóva osztályozását végeztem el, három különböző időpontban, ahol $t = 0$ az az időpont, ahol az adott szupernóvának B szűrőn vett fényességmaximuma volt.

²<https://people.lam.fr/blondin.stephane/software/snid/>

Ehhez a dátumhoz képest vizsgáltam egy maximum előtti, valamint egy maximum utáni időpontot. A vizsgált szupernóvák: SN2004et, SN2005hk, SN2005cs, SN2006gy, SN2014G. A meghatározott vöröseltolódások, valamint a szupernóvák megállapított típusai az 1. táblázatban találhatóak.

Szupernóva neve	SN2004et	SN2005hk	SN2005cs	SN2006gy	SN2014G
Maximum időpontja	2004.10.13.	2005.11.05.	2005.07.01.	2006.10.27	2014.01.17.
Max. előtt használt adatsor (nap)	-12	-4	-1	-3	-1
Max. után használt adatsor (nap)	3	4	4	2	6
z	0,007	0,013	0,002	-	0,004

1. táblázat. A SNID-el vizsgált szupernóvák adatai

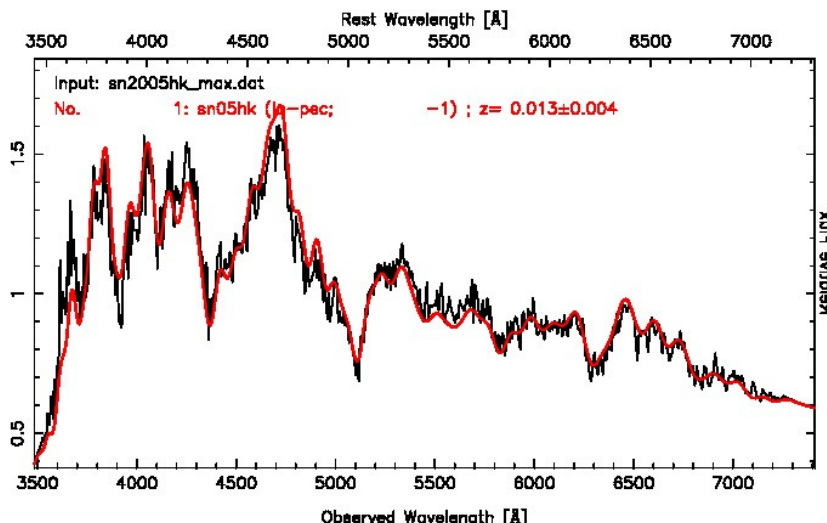
A maximum időpontját az Open Supernova Catalog³ adatbázisból, a spektrumokat pedig a WISEREP⁴ (Weizmann Interactive Supernova Data Repository) adatbázisból töltöttem le. A szupernóvák közül az SN2005hk egy önellenőrzés volt, ez a SNID adatbázisában is az egyik *template* szupernóva, és sikeresen visszaadta a saját spektrumát. Kiemelkedő jelentőséggel bír az SN2006gy, mely egy ún. szuperfényes szupernóva, melyekről a mai napig sem tudunk sokat, beleértve a robbanás mechanizmusát és az eredetüket, ezért szinte természetes, hogy a SNID a *template*-jei között nem talált a spektrumához hasonlót. A maradék három - SN2004et, SN2005cs, SN2014G - szupernóváról a SNID könnyedén megállapította típusukat, valamint vöröseltolódásukat. A két kiemelt szupernóváról a SNID spektrumelemzése az 5. ill 6. ábrán látható.

3.1.1. Spektrumvonalakhoz tartozó elemek meghatározása

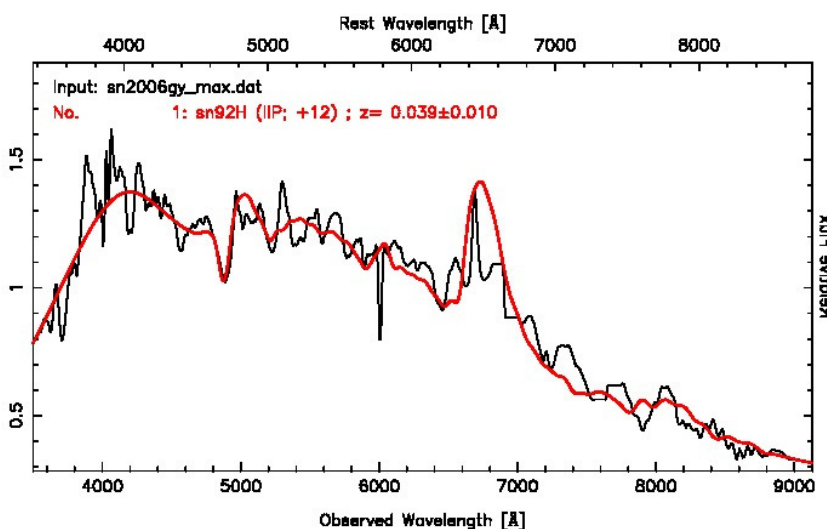
Ezt a WISEREP adatbázishoz tartozó interaktív spektrumfelület segítségével végeztem el. Az egyes szupernóvákra jellemző spektrumok alapján próbáltam meghatározni annak főbb összetevőit, a megfelelő terjedési sebesség beállításával. Pl. II-es típusú szupernóvákra a H-vonalak jellemzőek, ez látható a 7. ábrán.

³<https://sne.space/>

⁴<https://wiserep.weizmann.ac.il/>

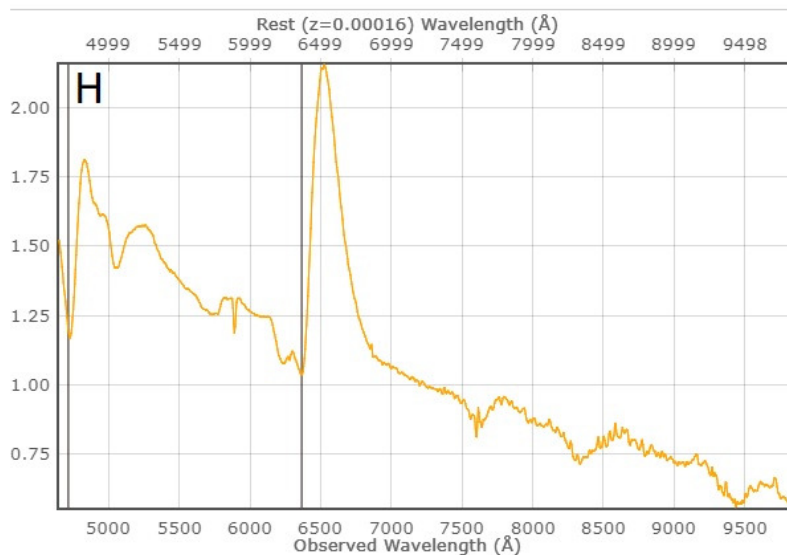
5. ábra. SN2005hk maximumáról készült spektrumelemzés. Jól látható, hogy a SNID adatbázisában megtalálható SN2005hk-hoz tartozó spektrum szinte tökéletesen illeszkedik az online adatbázisból letöltöthöz. Az eltérések magyarázhatóak azzal, hogy az adatbázisból letöltött spektrum más műszerrel, eltérő jel/zaj viszonytal lett rögzítve.

6. ábra. Az SN2006gy maximumához tartozó spektrum elemzése. Látható, hogy a SNID sajnos nem talált megfelelő spektrumot, amivel meglehet állapítani az SN2006gy típusát. Ennek oka, hogy ez egy nagyon különleges, ún. szuperfényes szupernóva, és a SNID mintafájljai sajnos nem tartalmazzák az ehhez a típusú szupernóva értelmezéséhez szükséges spektrumokat.

3.2. Spektrumvonalakhoz tartozó sebességek meghatározása

A tágulási sebesség meghatározásához felhasználtam a P Cygni profil jellemzőit, azaz meghatároztam a két kiszemelt vonal abszorpciós minimumának hullámhosszát, majd ebből az

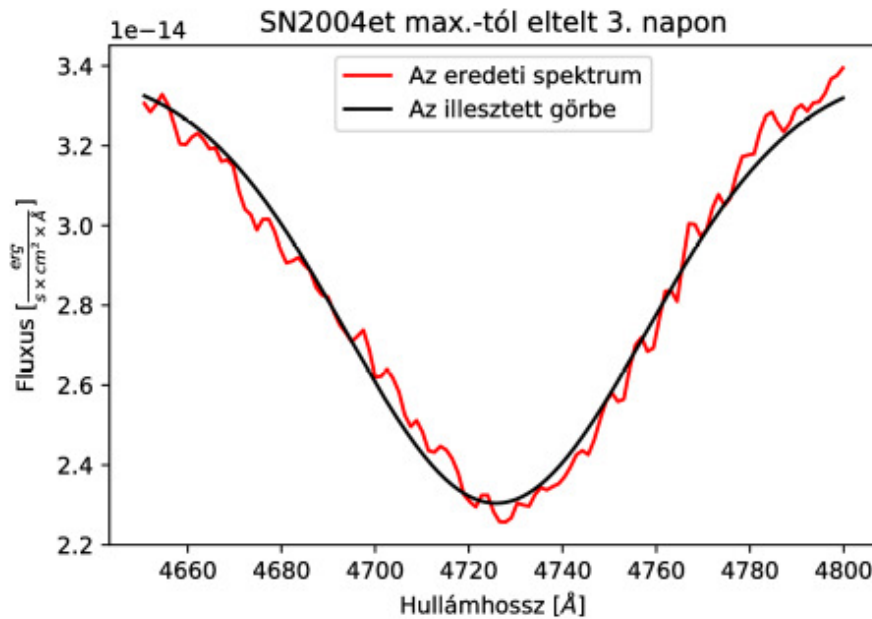
7. ábra. Az SN2004et maximumához tartozó spektrum. Jól láthatóak a II-es típusú szupernóvákra jellemző H-vonalak. (Függőleges vonalakkal jelölve)

(6) összefüggés értelmében meghatároztam az SN2004et fotoszférikus fázisában a H_{β} és Fe II vonalakhoz tartozó sebességeket. A H_{β} laboratóriumi hullámhossza $4861,3 \text{ \AA}$, a Fe II-hoz pedig az $5169 \text{ \AA}$ hullámhosszú komponensét használtam. Az egyes spektrumokra Python program segítségével Gauss-görbét illesztettem, felhasználva, hogy az abszorpciós vonalak profilja ideális esetben jól közelíthető egy Gauss-profillal. A Pythonban felhasznált modulok: **numpy** (fájlokat és adatsorok kezelését segítő csomag), **scipy** (a görbeillesztéshez), **matplotlib** (a grafikonok elkészítéséhez és kényelmes formázásához). A spektrumokat vöröseltolódásra korrigálni kell a munka megkezdése előtt.

3.2.1. A program rövid leírása

Miután a spektrumok vöröseltolódásra korrigálva lettek, **numpy** modul segítségével egy szűrőt készítettem, amelynek lényege, hogy az ábrázolásakor csak a vizsgált hullámhossztartományt ábrázolja, így az illesztések ábrázolhatóak, valamint a megfelelő abszorpciós vonal keresése is egyszerűbb lesz. A szűrőnek a kívánt hullámhossztartomány elejét és végét kell megadni (pl. 5000 és $5200 \text{ \AA}$ közötti tartomány). Mivel a szűrő sikeresen működött, következett az illesztés, mely a **scipy** modul segítségével történt, a **scipy.optimize** csomaggal. A **scipy** a legkisebb négyzetek módszerét alkalmazza a legjobb illeszkedés megtalálásához, szüksége van pár kezdeti paraméterre: ezek, mivel Gauss-típusú függvényről van szó, az: amplitúdó, a hullámhossz, ahol a Gauss-görbének a minimuma van, valamint a félérték-szélesség. Ezek mind könnyedén megadhatóak úgy, hogy a **scipy** sikeresen illesszen görbét

a megfelelő tartományra. A numpy segítségével az illesztett görbéhez tartozó minimumot hamar ki lehet nyerni az illesztett görbe adataiból. Az illesztési hibákat a scipy egy ún. kovariáns mátrixba (*pcov*) menti el, amelynek diagonális elemeinek a gyökei rendre megadják az adott paraméter illesztési hibáját. Ezeket (a hullámhosszminimumokat és az illesztési hibákat egyaránt) később felhasználtam a számolásakor. Az ábrázolást a **matplotlib** modul segítségével végeztem. A 8. ábrán egy ilyen illesztés látható, ahol az adott időponthoz tartozó H_β sebességét határozom meg.

8. ábra. Egy H_β -hoz tartozó sebesség meghatározása a B szűrőn vett fényességmaximumkor. Jól látszik, hogy valóban jó közelítéssel egy Gauss-görbéhez hasonlít az abszorpciós vonalprofil.

3.3. Távolságmeghatározás

3.3.1. Égitestek fényessége

A csillagászatban a fényességeket magnitúdóban mérik. Ez egy a Hipparkosz-i hagyományokat is megőrző, fordított, logaritmikus skála, azaz minél nagyobb az értéke, egy égitest annál halványabb. Megkülönböztetjük a *látszólagos* és az *abszolút* magnitúdót. Látszólagos magnitúdó alatt egy égitestnek a Földről látszó fényességét értjük, abszolút magnitúdó alatt pedig 10 parszek (*parallaxis szekundum*) távolságból látszó fényességét. 1 parszek definíció szerint az a távolság, ahonnan nézve 1 CSE (*Csillagászati egység*, $1,5 \times 10^{11}$ méter) 1

ívmásodperc alatt látszik, ez kb. $3,08 \times 10^{16}$ méter. A magnitúdó definíció szerint:

$$m_\lambda = -2,5 \lg(f_\lambda) + k_\lambda \quad (7)$$

ahol f_λ a mért fluxus, k_λ pedig egy hullámhosszfüggő konstans.

Az abszolút magnitúdó definíciója hasonlóképpen adódik:

$$M_\lambda = -2,5 \lg(F_{\lambda,10}) + k_\lambda \quad (8)$$

ahol $F_{\lambda,10}$ a 10 parszek távolságból mért fluxust jelöli. Fluxus alatt csillagászatban egységnyi idő alatt, egységnyi felületen, a felületre merőlegesen áthaladó, egységnyi frekvencia vagy hullámhossztartományból érkező elektromágneses sugárzást értünk:

$$F_\nu = \frac{E}{A \times t \times \Delta\nu} \quad (9)$$

Arra, hogy a mért magnitúdókat fluxussá váltsuk át, többféle módszer is létezik. Az egyik legelterjedtebb a Bessell és munkatársai által (1998)-ban kidolgozott összefüggés:

$$m_\lambda = -2,5 \lg(f_\lambda) - 21,10 - zp(f_\lambda) \quad (10)$$

ahol $zp(f_\lambda)$ az egy adott szűrőre érvényes zérus ponti magnitúdó. Értékeit az UBVR szűrőkre a 2. táblázat mutatja.

	U	B	V	R	I
$zp(f_\lambda)$	-0,152	-0,602	0,0	0,555	1,271

2. táblázat. Az egyes szűrőkre meghatározott zérus ponti magnitúdók.

A teljes hullámhossz- (vagy frekvencia) tartományon értelmezett magnitúdót *bolometrikus fényesség*nek nevezik:

$$m_{bol} = -2,5 \log\left(\int_{-\infty}^{\infty} f_\lambda d\lambda\right) + K_{bol} \quad (11)$$

Az abszolút bolometrikus fényesség esetén a Nap a zérus pont:

$$M_{bol} = 4,72 - 2,5 \log\left(\frac{L}{L_\odot}\right) \quad (12)$$

ahol 4,72 a Nap abszolút bolometrikus fényessége, $L_\odot$ pedig a Nap luminozitása, kb. $3,84 \times 10^{26}$ Watt.

A fény mire eljut a Földre, részben elnyelődik, illetve szóródik útközben a csillagközi anyagon, ezeket az effektusokat összefoglaló néven *intersztelláris extinkciónak* nevezzük, jele A_λ ,

hullámhossz-függő mennyiség, és magnitúdóban mérjük. A fényszóródás mértéke fordítottan arányos a hullámhosszal, azaz a vörösebb komponensek kevésbé szóródnak. A *színexcesszus* definíció szerint:

$$E(\lambda_1 - \lambda_2) = A_{\lambda,1} - A_{\lambda,2} = (m_{\lambda,1} - m_{\lambda,2}) - (m_{\lambda,1} - m_{\lambda,2})_0 \quad (13)$$

ahol $m_{\lambda,1} - m_{\lambda,2}$ a megfigyelt színindex, $(m_{\lambda,1} - m_{\lambda,2})_0$ pedig a vörösödésmentes színindex.

A -t és $E(B - V)$ -t minden egyes szűrőre kilehet a fent említett módszerrel számolni. $E(B - V)$ -t és A_V -t felhasználva definiálható a szelektív extinkciós együttható:

$$R_V = \frac{A_V}{E(B - V)} \quad (14)$$

amelynek értéke a Tejútrendszeren belül 1 és 6 között változik, de a legtöbb irányra vonatkozóan jól közelíthető egy 3,1-es értékkel. Erre az extinkcióra a távolságok meghatározása esetén is korrigálni kell, ismerve a látszólagos és az abszolút magnitúdót, definiáljuk a *távolságmodulust*:

$$m_\lambda - M_\lambda = -5 + 5lg(D) + A_\lambda \quad (15)$$

ahol D az objektum távolsága.

A magnitúdók korrekcióját a NASA/IPAC Infrared Science Archive⁵ honlapjáról végeztem. Itt a megfelelő szupernóva nevének, vagy koordinátájának megadásával megkapjuk az egyes szűrőkre A_λ értékét - saját galaxisunkban lévő por hatását illetően - és segítségével korrigálhatjuk a magnitúdókat a vörösödése.

3.3.2. Táguló fotoszféra módszer

A táguló fotoszféra módszert (*Expanding Photosphere Method*, röviden *EPM*) először pulzáló változócsillagok méretének meghatározására használták fel, azonban a 70-es években szupernóvák távolságának meghatározására is elterjedt módszerré vált. A 90-es években továbbfejlesztésre került, amikor az ismert szupernóvák száma egyre nagyobb lett, valamint a számítástechnika modellező és numerikus kapacitása exponenciálisan erősödött. Előnye, hogy nincs szükség referencia-objektumokra, más távolságmérési módszerektől független eredményt ad. Az EPM olyan szupernóvák esetében használható, amelyeket vastag H-burok vesz körül. A burok a robbanást követő időszakban átlátszatlan, a hidrogén nagy része ionizált állapotban található. Fotoszférának nevezzük az atmoszféra azon rétegét, ahonnan (illetve amelyen kívülről) a látható fény tartományába eső fotonok érkeznek. Ennek helyze-

⁵<https://irsa.ipac.caltech.edu/applications/DUST/>

tét két tényező befolyásolja: a maradvány folyamatos tágulása és hűlése miatt kívülről befelé haladó rekombinációs hullám a külső rétegeket átlátszóvá teszi, a burok pedig mindeközben nagy sebességgel tágul. Ennek következtében a plató fázisban a fotoszféra lassulva tágul, végül amikor a rekombinációs hullám eléri a mélyebb rétegeket, a mérete csökkenni kezd. A táguló fotoszféra módszer a plató fázis első felében alkalmazható. Az EPM használatához három alapfeltétellel élünk, melyek:

- A ledobódó burok gömbszimmetrikus,
- homológ módon tágul,
- a fotoszféra feketetest-sugárzást követ.

Az általam használt szupernóvák fotoszférikus fázisában a fenti feltételek jó közelítéssel meg is valósulnak. A gömbszimmetriából és a homológ tágulásból következik, hogy egy kis Δt idő elteltével egy adott burok sugara:

$$R = v \times \Delta t + R_0 \quad (16)$$

ahol R_0 a burok sugara a tágulás kezdetekor, v pedig a tágulási sebessége. R_0 elhanyagolhatóan kicsi néhány nap után. A látszólagos szögméret definíciója:

$$\Theta = \frac{R}{D} \quad (17)$$

ahol D a szupernóva távolsága.

Ha a fenti egyenleteket egymásba helyettesítjük, megkapjuk, hogy:

$$t = D \times \frac{\Theta}{v} + t_0. \quad (18)$$

Tehát, ha több időpontban megtudjuk határozni a $\frac{\Theta}{v}$ hányadost, egy olyan függvény illeszthető a pontokra, melynek meredeksége megadja a szupernóva távolságát, az y -tengely metszete pedig a robbanás időpontját (t_0). A sebesség meghatározását 3.2 fejezetben tárgyaltam, a látszó szögméret meghatározása pedig a következő módon történik.

Felhasználva a harmadik feltételt, azaz, hogy a fotoszféra feketetest-sugárzást követ, melyet a Planck-függvény ír le:

$$B_\lambda(T) = \frac{hc^2}{\lambda^5} \frac{1}{\exp(\frac{hc}{kT\lambda}) - 1} \quad (19)$$

valamint felhasználva a fluxus és a luminozitás közötti összefüggést:

$$F_\lambda = \frac{L}{4\pi D^2} \quad (20)$$

és a luminozítás definícióját (1), megkapjuk, hogy:

$$4\pi D^2 f_\lambda = 4\pi R^2 \pi \zeta_\lambda^2(T) B_\lambda(T) \quad (21)$$

ahol D a szupernóva távolsága, R a sugara, ζ egy korrekciós faktor, $B_\lambda(T)$ pedig a Planck-függvény. A fenti összefüggésből kifejezhető a szögméret ($\frac{R}{D}$):

$$\Theta = \sqrt{\frac{f_\lambda}{\pi \zeta_\lambda^2(T) B_\lambda(T)}} \quad (22)$$

Ezt követően két megközelítés is alkalmazható a szögméret meghatározására, az egyik a *szintetikus magnitúdókkal*, amely az egyes szűrőkön mért fényességeket használja fel, a másik pedig a *bolometrikus magnitúdók* felhasználásával történik. Én a bolometrikus magnitúdókkal végeztem a távolságmeghatározást, ezért ezt a módszert részletezem. A választás egyik oka, hogy a bolometrikus fluxus pontos közelítéséhez UV fotometria szükséges a szupernóváról (ez csak az SN2004et esetében teljesül), valamint, hogy a két általam vizsgált szupernóvára nem készült bolometrikus fényességéből meghatározott távolság. Miután (22) előáll, f_λ -t a teljes hullámhossz tartományra integrálva

$$\Theta = \sqrt{\frac{f_{bol}}{\zeta^2(T) \sigma T^4}} \quad (23)$$

összefüggést kapjuk. Hőmérséklet meghatározásához a szupernóva spektrális energiaeloszlására (*spectral energy distribution*, röviden *SED*) egy feketetest-sugárzást leíró (Planck) görbét illesztünk. A SED-grafikon úgy áll elő, hogy a fluxusokat a központi hullámhosszak függvényében ábrázoljuk. A $\zeta(T)$ korrekciós faktor azért szükséges, mert ez a faktor adja meg, hogy a megfigyelt spektrális energiaeloszlás milyen mértékben tér el a valós feketetest-sugárzástól. Értékeit Dessart és Hillier (2005) pontosította, és munkám során az ő általuk meghatározott értékeket használom fel.

4. Eredmények

A 3. táblázatban az általam vizsgált szupernóvák néhány fontosabb adata található meg.

SN Neve	Felfedezés időpontja	Szülőgalaxis	Galaxis távolsága [Mpc]	SN típusa
SN2004et	2004.09.19	NGC 6946	6,9	II-P
SN2012aw	2012.03.16	NGC 3351	11,5	II-P
SN2013K	2013.01.19	ESO 9-G10	35,9	II-P

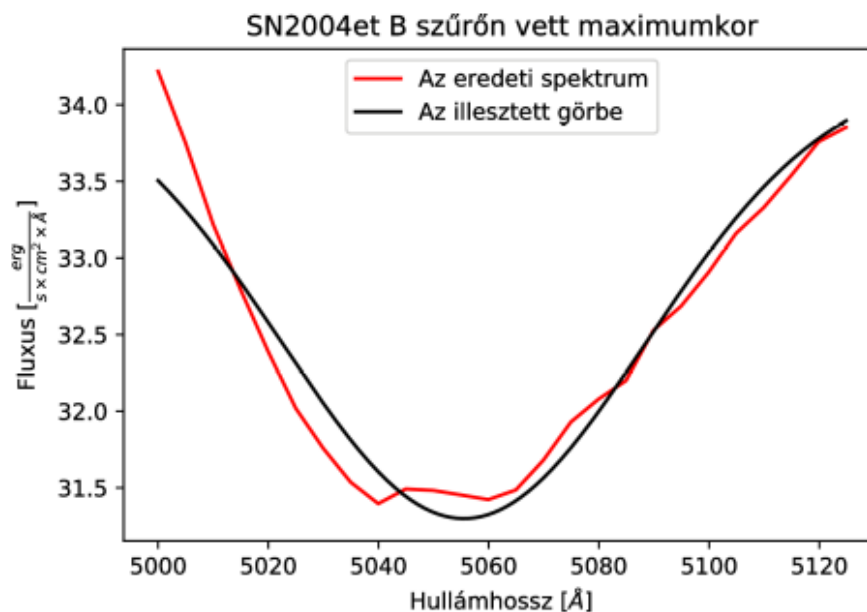
3. táblázat. A vizsgált szupernóvák adatai

4.1. SN2004et

Tágulási sebességek

Az SN2004et-hez tartozó fotoszférikus fázisú spektrumokat a WISEREP adatbázisból töltöttem le, melyeket a beolvasás után vöröseltolódásra kellett korrigálni. A vöröseltolódás (z) értékét az Open Supernova Catalog adatbázisból, az SN2004et-hez tartozó adatbázis bejegyzéséből vettem, $z = 0,001$ -nek.

Az illesztéshez tartozó hullámhosszminimumot az általam írt program segítségével határoztam meg, ezután, mivelhogy ismerjük az illesztéshez tartozó hullámhosszminimumot, tudunk számolni tágulási sebességet a vonalhoz a Doppler-eltolódás segítségével. A H_β sebességeinek meghatározása után a Fe II vonalakhoz hasonló módon meghatároztam a sebességeket, figyelembe véve, hogy a Fe II csak a robbanást követő 10-20. napon jelenik meg. Ez jelen esetben csak egy spektrumot érintett. A 9. ábrán látható egy Fe II vonalhoz tartozó illesztés. Az

9. ábra. Egy Fe II-hoz tartozó sebesség meghatározása B szűrőn vett fényességmaximumkor.

egyek vonalakhoz tartozó sebességértékek az alábbi táblázatban vannak összefoglalva, ahol feltüntettem a hozzá tartozó időpontot is, ahol a 0. nap a B szűrőn vett fényességmaximumának időpontja. A Fe II sebessége hiányzik az első sorban, mert itt még nincs jelen a spektrumban. Az illesztéseket megpróbáltam úgy végezni, hogy az illesztésből származó

hibák minimalizálva legyenek, ez a legtöbb esetben sikerült is, majd hibaterjedéssel kiszámoltam a sebességek hibáit, amik az illesztésből származnak. Ezeket a hibákat mellékeltem a 4. táblázatban a megfelelő sebességek mellé. Miután ezt elvégeztem, a kapott értékeket összehasonlítottam irodalminak vehető értékekkel, ahol a napok nagyjából egyeztek, és relatív eltérést számoltam, amit a 4. táblázatban a megfelelő sebességhez mellékeltem. Ahol kihagyás van, ott nem tudtam összehasonlítást végezni az irodalmi értékkel. Ezután a sebességeket ábrázoltam az idő függvényében, amelyet a 10. ábra szemléltet. Az időpontok a B szűrőn vett fényességmaximumhoz képest vannak feltüntetve.

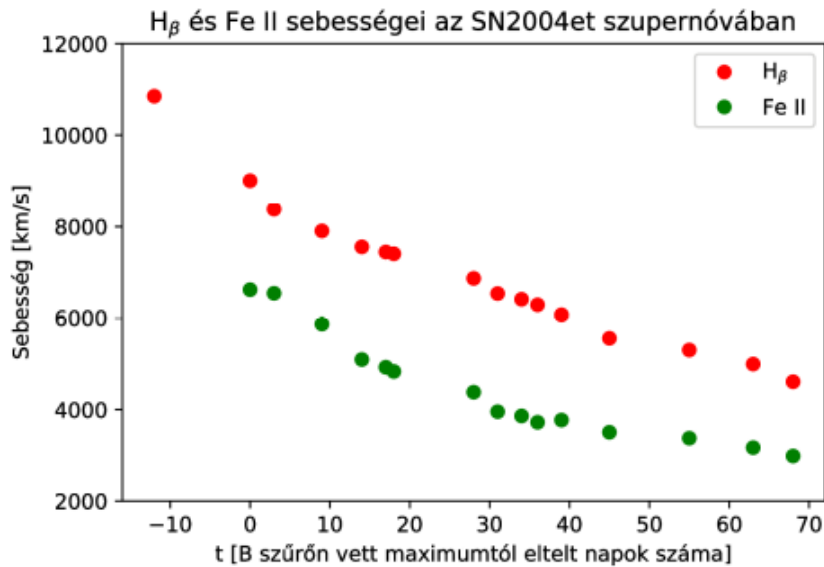
t [napok]	$v_{H\beta}$ [km/s]	$\delta_{rel}(\%)$	v_{FeII} [km/s]	$\delta_{rel}(\%)$
-12	10850,94 $\pm$ 52,00	-	-	-
0	9000,94 $\pm$ 70,00	3,03	6619,56 $\pm$ 82,16	-
3	8384,00 $\pm$ 21,29	-	6540,88 $\pm$ 29,31	-
9	7907,18 $\pm$ 22,08	1,38	5723,20 $\pm$ 27,66	8,50
14	7557,20 $\pm$ 24,69	0,94	5093,80 $\pm$ 24,51	7,97
17	7445,07 $\pm$ 32,77	4,99	4924,55 $\pm$ 20,34	1,31
18	7404,86 $\pm$ 35,86	7,80	4831,75 $\pm$ 23,46	2,91
28	6866,98 $\pm$ 49,61	0,37	4158,71 $\pm$ 8,78	5,71
31	6534,85 $\pm$ 19,81	-	3952,46 $\pm$ 42,70	-
34	6409,79 $\pm$ 54,27	9,40	3859,31 $\pm$ 24,81	4,47
36	6288,24 $\pm$ 76,03	-	3720,54 $\pm$ 33,42	-
39	6070,15 $\pm$ 66,92	8,82	3769,52 $\pm$ 19,41	1,84
45	5558,70 $\pm$ 57,49	10,78	3502,27 $\pm$ 16,57	1,04
55	5301,80 $\pm$ 61,60	13,43	3372,66 $\pm$ 33,72	2,45
63	4994,03 $\pm$ 33,70	3,89	3165,95 $\pm$ 20,84	1,05
68	4607,68 $\pm$ 140,14	2,48	2982,91 $\pm$ 39,28	5,21

4. táblázat. Az SN2004et sebességeinek adatai

A relatív eltérések alapján kimondható, hogy a módszer jó olyan vonalak sebességeinek meghatározásához, melyek (jó közelítéssel) Gauss-profilt követnek, ám a későbbi spektrumokra ez nem jellemző, ebből adódóan ez a módszer főleg fotoszférikus fázisú spektrumvonalak sebességeinek meghatározásához használható.

Távolságmeghatározás

A távolságmeghatározáshoz Sahu és munkatársai (2006) fényességadatait használtam fel. Először a magnitúdókat korrigáltam a vörösödéésre, a 3.3.1 fejezetben leírt módon. Ezután,

10. ábra. A számolt sebességek a fényességmaximumtól eltelt napok függvényében

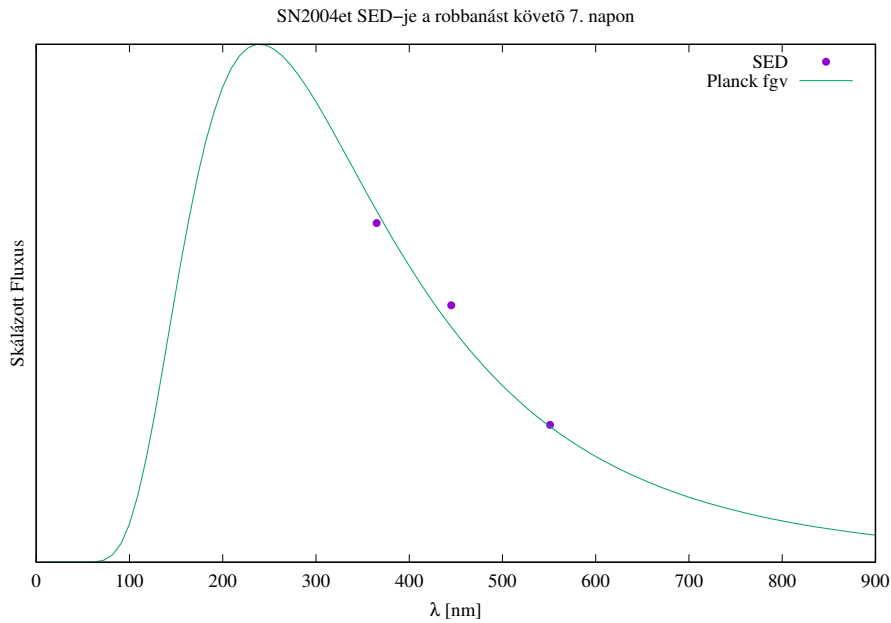
a *GNUPlot* segítségével Planck-függvényeket illesztettem a SED grafikonokra. Ahhoz, hogy a megfelelő hőmérsékletet meghatározzam, a Wien-féle eltolódási törvényt használtam fel:

$$T = \frac{b}{\lambda_{max}} \quad (24)$$

ahol $b = 2,9 \times 10^{-3} \text{ m} \times \text{K}$, a Wien-féle eltolódási állandó, λ_{max} pedig a feketetest-görbe maximumához tartozó hullámhossz. Ezen értékek segítségével kezdőparamétert adtam a hőmérsékletnek. Az illesztést megnehezítette, hogy a fluxusokat skálázni kellett, hogy megfelelően illeszkedjenek a Planck-görbére, ugyanis a fluxushoz tartozó hőmérséklet meghatározásához felhasználva (1), (19), valamint (20) összefüggéseket, a fluxusra megkapjuk hogy:

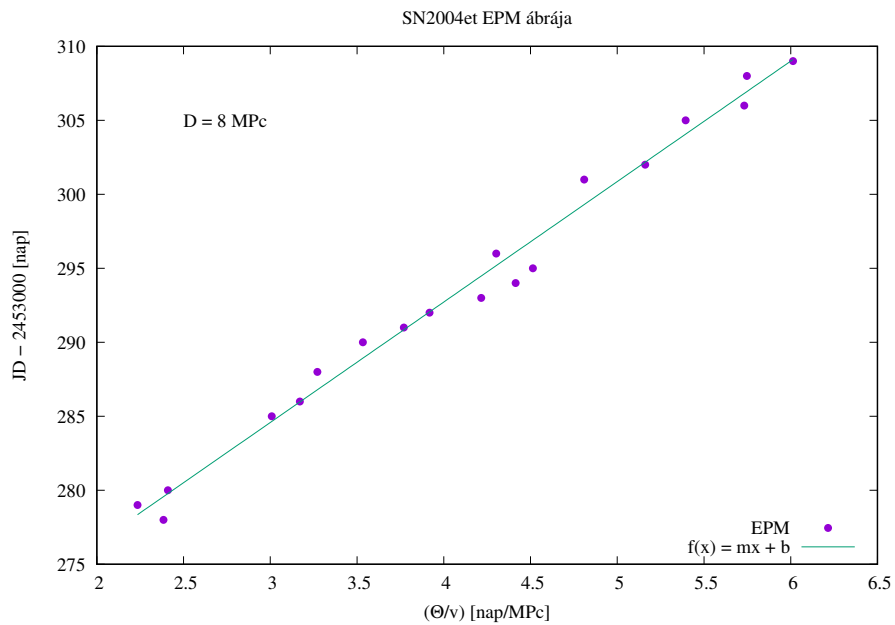
$$F_{\lambda} = \frac{R^2}{D^2} \times \pi B_{\lambda}(T), \quad (25)$$

vagyis ismernünk kéne az égítést sugarát, valamint távolságát. Mivel a módszer egyik célja pont a távolság meghatározása, ezért f_{λ} -t minden illesztésnél egy értékkel skálázni kellett, így megfelelően illeszkedett a Planck-görbére, ezáltal meghatározható volt a hőmérséklet. Egy ilyen illesztés látható a 11. ábrán. Miután a hőmérsékletek előálltak, a bolometrikus fluxusokat kellett meghatározni az egyes időpontokhoz. (11) alapján látható, hogy ehhez integrálni kellene a szupernóva SED-je (spektrális energiaeloszlás) alatti területet, ám, ez a kevés pont miatt nagyon eltérhet a valódi bolometrikus fluxustól, főleg a korai fázisban, ekkor az UV fluxus rendkívül jelentős mértékű, ezt nem mindig tükrözi a SED, vagy nem

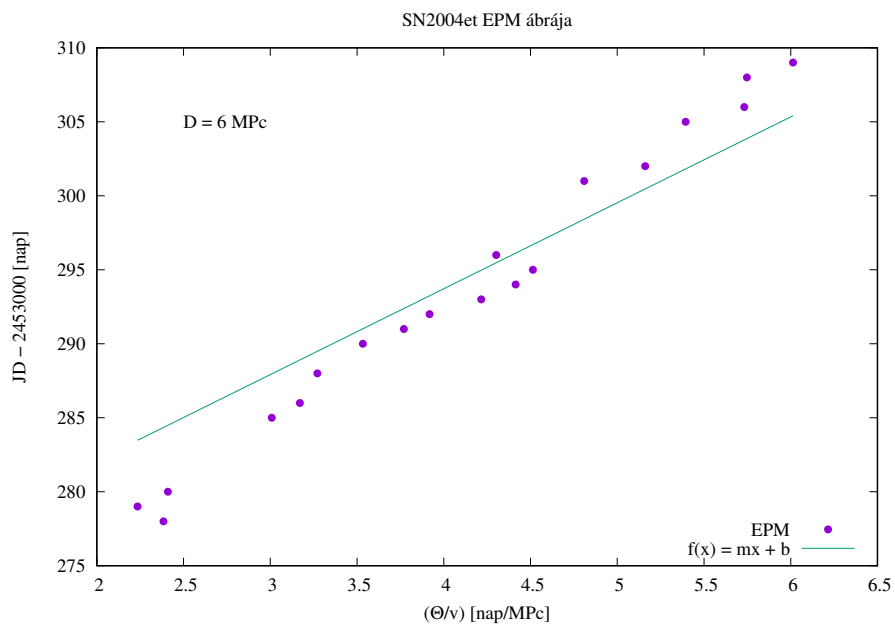
11. ábra. Az SN2004et egyik SED-jére illesztett Planck-görbe a hőmérséklet meghatározásához

teljes mértékben, később az UV fluxus lecsökken, ekkor az infravörös többlet lehet jelentősebb mértékű. UV adatok hiányában azt a közelítő megoldást választottam a bolometrikus fluxusok meghatározásához, hogy a meglévő optikai fluxusokra illesztettem Planck-görbét, és a görbe alatti területet integráltam ki trapéz módszer segítségével (*scipy.integrate.trapz*). A bolometrikus fluxusok, valamint hőmérsékletek ismeretében, felhasználva Dessart és Hillier (2005) $\zeta(T)$ értékeit, a látszó szögmeret meghatározható volt (23) alapján. A $\frac{\Theta}{v}$ hányados meghatározásához azonban szükség van még a szupernóva tágulási sebességére, amelyeket 4. táblázatban láthatunk. A fotometriai és spektroszkópiai mérések időpontjai azonban sok esetben eltérnek, ezért a sebességek első 30 napjáról számolt értékekre egy egyenest illeszttem, így a fluxusok időpontjaihoz meghatároztam a sebességeket lineáris interpoláció segítségével. Miután $\frac{\Theta}{v}$ értékei előálltak, már minden adat megvolt ahhoz, hogy meghatározzam a szupernóva távolságát a (18) összefüggés alapján. Ábrázolva a megfelelő mennyiségeket, az egyenes illesztése után meredeksége $D = 8,1$ MPc-nek adódott, a robbanás időpontja pedig Julián-dátumban $t = 2453260,5$, ezt átváltva 2004. szeptember 11-re tehetjük a robbanás időpontját. Az SN2004et EPM illesztését 12. ábra mutatja. Ha a robbanás időpontját az egyenes illesztésénél fix értéknek vettem ($t = 2453270,5$ a robbanás irodalmi értéke), akkor a távolság $D = 5,8$ MPc, ennek az illesztésnek a grafikonját a 13. ábra mutatja. Az SN2004et szintetikus magnitúdókkal meghatározott távolsága $D = 5,5$ MPc (Takáts, 2013). Az eltérést magyarázhatják a módszereknek a sajátosságai, de mivel az SN2004et-ről nem

12. ábra. Az SN2004et EPM ábrája

készült bolometrikus fluxussal távolságmeghatározás, ezért ahhoz nem tudtam hasonlítani az általam meghatározott értéket, de valójában nem nagy az eltérés a két eredmény között.

13. ábra. Az SN2004et EPM rögzített robbanási időponttal illesztett ábrája

4.2. SN2012aw

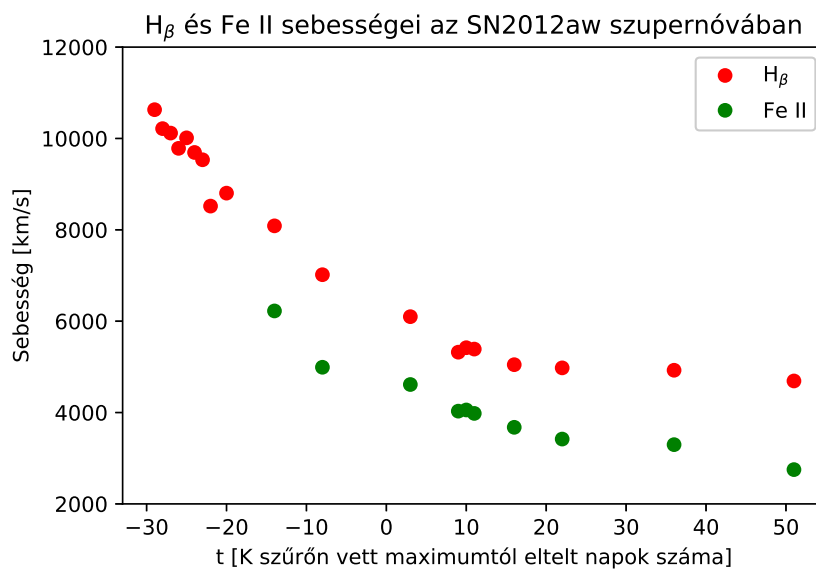
Tágulási sebességek

Az SN2012aw sok tekintetben hasonlít az SN2004et-re, ezt a sebességei jól tükrözik. A vöröseltolódás az Open Supernova Catalog bejegyzésből $z = 0,0026$. A vizsgálat azért esett az SN2012aw-re, hogy a 3.2. fejezetben ismertetett módszert két újabban felfedezett II-P típusú szupernóvára is alkalmazzam. Az SN2012aw spektrumfelvételei elég alaposak voltak időpontok tekintetében, ezért a tágulási sebességek meghatározásánál nem ütköztem különösebb akadályokba. Az SN2004et-hez képest még jobban látszik, hogy a Fe II valóban nem jelenik meg korán a spektrumban, az SN2004et spektrumainál ez csak egy időpontot érintett, azonban itt jobban kirajzolódik ez a jelenség. A sebességeket számszerű irodalmi értékhez nem tudtam hasonlítani, ugyanis a róla közölt cikkben Bose és munkatársai (2013) csak a grafikonjukat mellékeltek, és ezzel tudtam összehasonlítani az eredményeket, ez alapján pedig a sebességek jóknak tűntek. Az SN2012aw sebesség adatai 5. táblázatban láthatóak, a sebességeket az idő függvényében ábrázoló grafikon pedig a 15. ábrán látható. Az időpontok a K szűrőn vett fényességmaximumhoz képest vannak feltüntetve.

t [napok]	$v_{H\beta}$ [km/s]	v_{FeII} [km/s]
-29	10630,17± 58,57	-
-28	10215,54± 73,44	-
-27	10117,95± 66,34	-
-26	9783,74± 64,55	-
-25	10013,64± 69,25	-
-24	9693,74± 52,64	-
-23	9533,6± 51,75	-
-22	8519,355± 16,37	-
-20	8803,16± 42,41	-
-14	8086,98± 27,65	6224,14± 48,23
-8	7017,55± 57,09	4991,41± 65,06
3	6098,84± 51,96	4613,71± 38,89
9	5321,43± 68,13	4030,53± 52,93
10	5419,206± 48,09	4056,3± 29,02
11	5389,204± 57,21	3980,93± 41,21
16	5047,67± 64,55	3676,72± 39,47
22	4977,78± 51,22	3419,4± 33,37
36	4925,91± 49,43	3297,07± 38,31
51	4691,27± 87,14	2750,75± 35,40

5. táblázat. Az SN2012aw sebességeinek adatai

14. ábra. A számolt sebességek a K szűrőn vett fényességmaximumtól eltelt napok függvényében

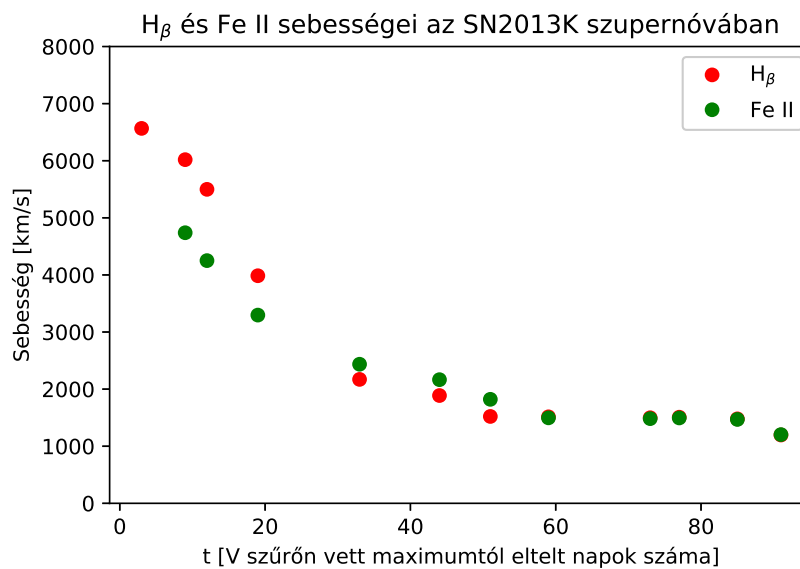
4.3. SN2013K

Az SN2013K tágulási sebességei jóval alacsonyabbak az SN2004et és SN2012aw sebességeihez képest. Az SN2013K szintén egy pár évvel ezelőtt felfedezett, és a 3.2. fejezetben ismertett módszer tesztelésére alkalmas szupernóva. Vöröseltolódása az Open Supernova Catalog bejegyzésből $z = 0,008$.

Tágulási sebességek

t [napok]	$v_{H\beta}$ [km/s]	v_{FeII} [km/s]
3	$6566,22 \pm 70,36$	-
9	$6018,68 \pm 86,40$	$4738,89 \pm 47,44$
12	$5498,81 \pm 115,41$	$4250,54 \pm 58,04$
19	$3985,66 \pm 102,45$	$3296,41 \pm 40,70$
33	$2170,27 \pm 30,86$	$2435,87 \pm 38,04$
44	$1887,67 \pm 129,6$	$2165,47 \pm 96,03$
51	$1521,35 \pm 99,36$	$1821,4 \pm 60,92$
59	$1514,69 \pm 108,62$	$1496,91 \pm 55,62$
73	$1498,53 \pm 151,2$	$1483,07 \pm 63,26$
77	$1508,15 \pm 74,06$	$1495,24 \pm 56,13$
85	$1478,82 \pm 92,57$	$1469,12 \pm 51,21$
91	$1196,43 \pm 59,86$	$1203,24 \pm 116,08$

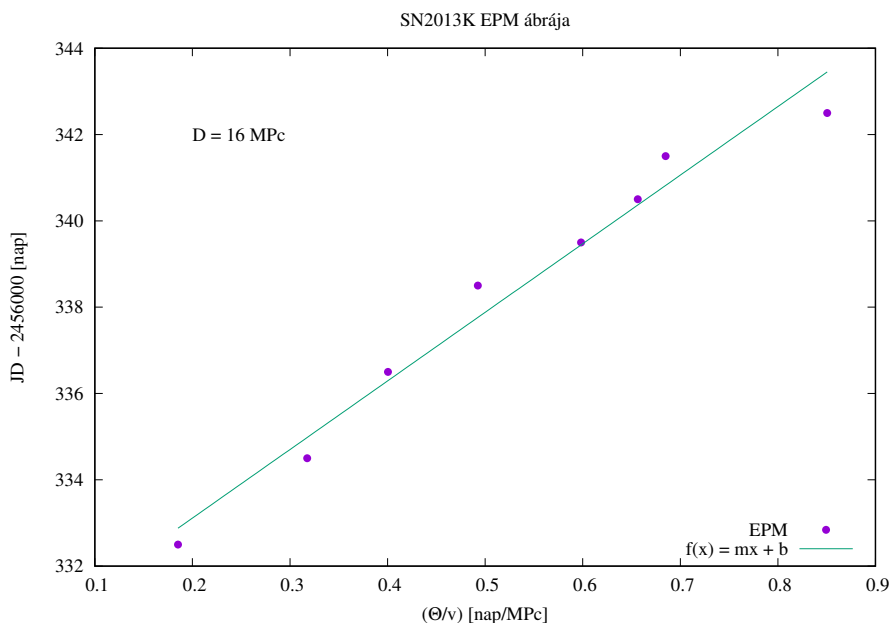
6. táblázat. Az SN2013K sebességeinek adatai

15. ábra. A számolt sebességek a V szűrőn vett fényességmaximumtól eltelt napok függvényében

Távolságmeghatározás

Az SN2013K távolságmeghatározásánál több akadályba is ütköztem. A számoláskor Tomasella és munkatársai (2018) fotometria adatait használtam fel. Az SN2013K BVRI szűrőkön vizsgált szupernóva, a bolometrikus fluxus módszeréhez elengedhetetlen UV fotometria sajnos hiányzik, de mivel az SN2013K-ról egyetlen távolságmeghatározás sem készült még, ezért a becslés is hiánypótló. Maradtam a bolometrikus fluxusok módszerénél, az UV fotometria hiánya valamennyire kompenzálható volt a megfelelő hőmérsékletek meghatározásával. A gond, hogy sok helyen ezen értékek is hiányoztak, nem tudták az összes szűrőn az összes időpontban lemérni a fényességeket, ebből kifolyólag nagyon hézagosak voltak az adatok, és interpolálni rendkívül nehéz, ez nagy mértékben lecsökkentette az időpontok számát. A B szűrőn mért értékek (valamint a fluxusok) még korrekció után is rendkívül alacsonyak voltak az SN2004et értékeihez képest, összemérhetőek a V illetve I szűrő fluxusaival, korai fázisban pedig az U illetve B fluxusoknak kellene dominálni. Ezért sokszor a feketetest-görbe illesztésénél ki kellett hagyni azokat a SED-ről, hogy a Planck-görbe szépen illeszkedjen a maradék pontokra. A hőmérsékletek meghatározása után az SN2004et-hez hasonlóan Pythonban legeneráltam a hőmérsékletekhez tartozó feketetest-görbéket, és kiintegráltam a görbe alatti területet. A 6. táblázatban látható sebességadatokat lineárisan interpoláltam, és a $\zeta(T)$ korrekciós faktorok értékeit Dessart és Hillier (2005) cikkéből használtam fel. Az SN2013K EPM illesztése a 16. ábrán látható. Az egyenes meredeksége alapján a távolság $D = 15,8$

16. ábra. Az SN2013K EPM illesztése

Mpc, a robbanás időpontja pedig Julián-dátumban $t = 2456329,5$, ezt átváltva a robbanás időpontjára 2013.02.05 (február 5.) eredményt kaptam. Az SN2013K során jól láthatóak a bolometrikus fluxusok módszerének érzékeny pontjai: a megfelelő mintavételezettségű, kellően sok szűrős adatsorok hiánya és a hőmérséklet meghatározása. A galaxis vöröseltolódásából meghatározott távolság 35,9 Mpc, azonban ez az általános Hubble-törvényből számolt érték, ezért meglehetősen bizalmatlan.

---

5. Összefoglaló

A szakdolgozatom során szupernóvák tágulási sebességeit, valamint távolságait határoztam meg, általam írt Python-kódok, illetve GNUPlot-szkriptek segítségével. A tágulási sebességek meghatározása elengedhetetlen a szupernóvák távolságainak becslésében. A táguló fotoszféra módszer nagyon jól alkalmazható szupernóvák távolságának meghatározására, ha a szükséges paramétereket pontosan tudjuk közelíteni, valamint ha a mérési pontok jól lefedik a szükséges fotoszférikus fázist, ez pedig nem minden esetben volt így. A táguló fotoszféra módszerét, annak is a bolometrikus fényességekre épülő változatát használva meghatároztam az *SN2004et* távolságát, mindezt a módszer elsajátítása céljából, és jó közelítéssel visszakaptam az irodalomban közölt eredményt. Ezután a módszert az *SN2013K*-ra alkalmaztam, hogy megszülessen az első távolságmeghatározási eredmény erről a szupernóváról.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni témavezetőmnek, **Dr. Szalai Tamás**nak a rengeteg tanácsot, türelmet és segítséget, melyet a szakdolgozati munkám alatt, illetve szakdolgozatom írása közben nyújtott.

Hivatkozások

- [1] Bessell, M.S., Castelli F., Plez B., 1998, AA, 333, 231
- [2] Bose, S., Kumar, B., Sutaria, F., Kumar, B., Roy, R., Bhatt V.K., Pandey, S.B., Chandola, H.C., Sagar, R., Misra, K., Chakraborti, S., 2013, MNRAS, 433, 1871
- [3] Dessart, L., Hillier, D.J., 2005, AA, 439, 671
- [4] Sahu, D.K., Anupama, G.C., 2006, MNRAS, 372, 1315
- [5] Szalai, T. „Nagy tömegű csillagok végállapotai: szupernóva-robbanásokhoz kötődő por-képződés és az LS 5039 gammakettős vizsgálata", Ph.D. értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2013
- [6] Takáts, K. „II-es típusú szupernóvák távolságának meghatározása", Ph.D. értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2013
- [7] Tomasella, L., Cappellaro, E., Pumo, M.L., Jerkstrand, A., Benetti, S., Elias-Rosa, N., Fraser, M., Inserra, C., Pastorello, A., Turatto, M., Anderson, J.P., Galbany, L., Gutierrez, C.P., Kankare, E., Pignata, G., Terreran, G., Valenti, S., Barbarino, C., Bauer, F.E., Botticella, M.T., Chen, T.W., Gal-Yam, A., Harutyunyan, A., Howell, D.A., Maguire, K., Garoffolo A., Ochner, P., Smartt, S.J., Schulze, S., Young, D.R., Zampieri, L., 2018, MNRAS, 475, 1937

Nyilatkozat

Alulírott Fejes Gergő Fizika BSc szakos hallgató (ETR azonosító: FEGWAAT.SZE) a Szuper-nóvák színeképeinek összehasonlító elemzése című szakdolgozat szerzője fegyelmi felelő-ségem tudatában kijelentem, hogy dolgozatom önálló munkám eredménye, saját szellemi termékem, abban a hivatkozások és idézések általános szabályait következetesen alkalmaztam, mások által írt részeket a megfelelő idézés nélkül nem használtam fel.

Szeged, 2018. december 8.

.....

A hallgató aláírása